

лінгвофілософська і її різновиди, прагматична і її різновиди, тобто категорії оцінки, інтимізації і под.

Загалом слід відзначити, що для словникових дефініцій рецензованого словника характерні стислість, науковість у поєднанні з доступністю і популярністю викладу, орієнтація на міждисциплінарність і багатоаспектну інтерпретативність, всеохопність матеріалу і вдалий його відбір.

Уважаємо, що автор словника здійснив для української лінгвістичної науки велику справу, оскільки продовжив вітчизняну традицію видання словників лінгвістичних термінів, кваліфіковано, скрупульозно, талановито виконав роботу, що, очевидно, під силу хіба колективу мовознавців, майстерно і вчасно ліквідував прогалину сучасної української лінгвістичної лексикографії і, що найголовніше, автор бачить і розуміє перспективу вдосконалення цього унікального видання.

Тетяна Космеда (Дрогобич, Україна – Познань, Польща)

Available 12 September 2013.

SEMANTYCZNO-SŁOWOTWÓRCZA KATEGORIA AKTIONSARTEN W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH

Рец. на кн. :

Бранко Тошович. Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках / Бранко Тошович. – Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – 119 ss.

We współczesnej literaturze lingwistycznej odnotowujemy coraz więcej prac, w których autorzy dokonują w różnych językach konfrontatywnej analizy semantycznej wybranych klas czasowników. Warto w tym miejscu przytoczyć celną wypowiedź W.N. Jarcejewej o istotnym znaczeniu takich badań szczegółowych. Pisze ona: „Безусловно, контрастивный анализ двух языков наиболее эффективен в тех случаях, когда сравниваются целостные системы этих языков со всеми их внутренними связями и закономерностями их структурной организации. Однако, учитывая стратификационный характер системы языка, приходится начинать со сравнения однопорядковых явлений в сопоставляемых языках, ибо только имея некоторое подобие сравниваемых явлений можно выявить степень их сходжений и контрастов” (В.Н. Ярцева, *Сопоставительная лингвистика и проблема вариативности языка*, „НДВШ Филологические науки”, 1986, № 5, стр. 3).

Spostrzeżenie to można w zupełności odnieść do recenzowanego opracowania, którego przedmiot stanowią tzw. rodzaje czynności w trzech językach południowosłowiańskich: serbskim, chorwackim i bośniackim. Ta specyficzna kategoria czasownika w literaturze przedmiotu nosi nazwę rodzajów czynności (rodzaj czynności, postać czynności, ros. *способ глагольного действия*), ale także pod wpływem języka niemieckiego – *Aktionsart*. Niekiedy jednak słusznie zauważa się, że wprowadzenie do tego terminu rzeczownika „czynność” może sugerować przynależność do tej kategorii tylko czasowników czynnościowych (co jest błędne), dlatego też równolegle stosowany jest termin „rodzaje akcji” – jako nadrzędny zarówno dla czynności, jak też procesu i stanu (widoczny jest tu zresztą wpływ terminu niemieckiego).

Pojęciem „rodzajów akcji” (pozostańmy też przy klasycznym już oznaczeniu „rodzaje czynności”) określa się zwykle kategorię semantyczną czasownika wyodrębnioną ze względu na sposób, w jaki może przebiegać czynność lub trwać stan. Wydzielenie znaczeniowych klas czasowników w oparciu o to kryterium (charakter akcji oznaczanej przez czasownik) następuje na podstawie ich wykładników formalnych, do których najczęściej odnoszą się afiksy (wykładniki morfologiczne, słowotwórcze), odrębne morfemy leksykalne lub inne środki gramatyczne. Rodzaje akcji (czynności) mogą ponadto być wyróżniane ze względu na przebieg akcji, udział (lub brak

udziału) siły sprawczej (agensa) itd. Zarówno typy wyodrębnionych w różnych językach rodzajów akcji, jak też używana przy tym terminologia nie są jednolite.

Nie ulega jednak wątpliwości, że rodzaje akcji (czynności) mają ścisły związek z aspektem, który w słowiańskiej tradycji gramatycznej uważany jest za kategorię gramatyczną czasownika wyrażającą opozycję niedokonaności i dokonaności. Wyodrębnione na tej podstawie dwie w zasadzie nieprzecinające się klasy dzieł ogół czasowników ze względu na różnicę w ujmowaniu wyrażanej przez czasownik akcji jako procesu rozwijającego się (trwającego, powtarzającego się) lub też procesu pojmowanego jako całość (kompletnego). Aspekt wskazuje na różne sposoby myślenia o czynności nazywanej przez czasownik i jest kategorią występującą na pograniczu słowotwórstwa i fleksji (tak przynajmniej ma to miejsce w językach słowiańskich). Wartość aspektową wprowadzają bowiem albo przedrostki, albo przyrostki (o charakterze fleksyjnym). Najczęściej jednak formanty wprowadzające aspekt dokonany lub niedokonany wnoszą równocześnie dodatkowe znaczenia. Na przykład prefiksy dodane do podstawy czasownikowej zawsze wprowadzają aspekt dokonany, często jednak z dodatkowymi wartościami semantycznymi. Innymi słowy, formanty te nie tylko wnoszą informację o „dokonaności”, ale też szczegółowo określają sam rodzaj czynności. We wskazanych wyżej dwóch klasach czasowników wyróżniane są zatem bardziej konkretne niż sam aspekt klasy (podklasy), czyli rodzaje akcji.

W wydanej w roku 1908 w Lundzie książce *Aspektänderung und Aktionsart beim polnischen Zeitworte* szwedzki językoznawca Sigurd Agrell podjął próbę zdefiniowania kategorii aspektu czasowników słowiańskich i jej zauważalnego oddzielenia od czasownikowych klas semantycznych (powtórzmy, że obie kategorii są tworzone za pomocą afiksów). Właśnie wspomniany Sigurd Agrell, prekursor nowoczesnej aspektologii, nazwał te klasy *Aktionsarten* (warto podkreślić, że pisana po niemiecku praca oparta była na czasownikach polskich). Książka ta zapoczątkowała powstanie całego nurtu obserwacji lingwistycznych, w których duży udział mają językoznawcy epoki radzieckiej (nawiasem mówiąc, w opracowaniach z tego okresu przeważa przekonanie, że spostrzeżenie Agrella poprzedzone było m.in. uwagami A.A. Potiebni). Warto w tym miejscu wspomnieć też o pracy G.K. Uljanowa z końca XIX wieku (Г.К. Ульянов, *Значение глагольных основ*, т. II, Варшава 1895) i jednym z monumentalnych opracowań z tego zakresu autorstwa A.W. Isaczenki (А.В. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология*, Братислава 1960).

W każdym razie dzieło S. Agrella *Aspektänderung und Aktionsart...* stanowiło ważny etap w rozwoju aspektu i jego rozgraniczenia z rodzajem akcji (czynności). Pozwoliło ono bowiem na bardziej wyraziste wydzielenie aspektu jako kategorii gramatycznej, stwarzając podstawy do prac z zakresu aspektologii ogólnej (por. choćby wydaną w 1934 roku w Wilnie pracę Erwina Koschmiedra *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*) oraz sformułowania problemów genezy aspektu słowiańskiego (np. N. van Wijk).

Późniejsi badacze rodzajów akcji (czynności) w językach słowiańskich niejednokrotnie podkreślali, że przy dużym podobieństwie znaczeń w zakresie charakteru akcji i środków ich wyrażenia różnice między poszczególnymi językami słowiańskimi w większości wypadków tkwią w szczegółach.

W tymże nurcie badań sytuuje się wykonana w ramach projektu *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w językach słowiańskich* praca, której autorem jest znany sławista Branko Tošović. Wydana przed kilkoma laty przez Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego książka nosi tytuł *Rodzaje akcji czasownikowej w języku serbskim, chorwackim i bośniackim* (w rosyjskim oryginale: *Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках*). W recenzowanym opracowaniu w centrum uwagi znalazły się czasowniki języka serbskiego, chorwackiego i bośniackiego. Czasowniki te charakteryzują się (na tle ogólnosłowiańskim) swoimi specyficznymi właściwościami semantycznymi, słowotwórczymi i składniowymi. Ma to szczególne znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do języka bośniackiego, czyli języka słowiańskich muzułmanów (język bośniacki jest dziś uważany za język państwowy w Republice Bośni i Hercegowiny – samodzielnym państwie powstałym po rozpadzie dawnej

Jugosławii). Otóż język ten, wchodzący do niedawna w skład języka serbsko-chorwackiego, jest obecnie intensywnie kodyfikowany.

Celem książki jest systematyczny opis kategorii rodzajów akcji (czynności) w wymienionych językach i ich częściowa konfrontacja z językiem rosyjskim. Sprowadza się to w pierwszej kolejności do określenia i sklasyfikowania rodzajów czynności, a następnie do ustalenia i zinterpretowania realizujących je leksemów – zarówno pod względem słowotwórczym, jak znaczeniowym. Podjęto ponadto próbę ustalenia podobieństw i różnic w zakresie poszczególnych rodzajów czynności i ich czasownikowych wykładników w obrębie analizowanych trzech języków. W pracy rozpatrzono ponad dwadzieścia sposobów rodzaju akcji (czynności). Są to kolejno (wyliczam je w języku wykładu): *эволютивный, интенсивный, чрезмерно-интенсивный, аугментативный, диминутивный, кумулятивный, фактитивный, делимитативный, сатуративный, сверхнормативный, денормативный, майоративный, комплетивный, комплетивно-партитивный, начинательный, финитивный, проспективный, дистрибутивный, комитативный, семельфактивный, пердуративный* i *редупликативный*. Za celowe uważam przywołanie w tym miejscu artykułu Cezarego Piernikarskiego *Kryteria klasyfikacji rodzajów akcji (Aktionsart) w językach słowiańskich [Z polskich studiów slawistycznych, Seria 4. Językoznawstwo, Warszawa 1972]*, w którym wyróżniono większość z obecnych w danej książce rodzajów czynności.

Wyodrębnione sposoby rodzaju akcji przekazują jedną z czterech modyfikacji, a mianowicie zmianę stopnia, zmianę normy, zmianę ilości oraz zmianę kolejności (porządku). Każdej z tych modyfikacji może dodatkowo towarzyszyć modyfikacja aksjologiczna (oceniająca, wartościująca). Istota tej modyfikacji polega na tym, że do semantyki czasownika wnoszona jest ocena, która może być pozytywna bądź negatywna. Ocena pozytywna jest wtedy, gdy czasownik przekazuje sympatię, negatywna natomiast – w przypadku przekazywania przez czasownik np. antypatii (ogólnie: uczuć negatywnych).

Podkreślić także należy fakt bardzo szczegółowej i rozgałęzionej klasyfikacji rodzajów akcji przeprowadzonej przez Autora w oparciu o faktyczny materiał językowy. Analiza rodzajów akcji składa się z trzech części. W pierwszej analizowany jest problem ich opisu w literaturze przedmiotu. W części drugiej przedstawiono ogólne poglądy na zjawisko rodzajów akcji. Tu przeprowadzono również rozróżnienie pomiędzy poszczególnymi grupami i dokonano ich klasyfikacji. W części trzeciej natomiast została dokonana analiza podstawowych rodzajów akcji. Z obszernej ich różnorodności do opisu wybrane zostały jednostki najbardziej charakterystyczne. Szczególną uwagę w części empirycznej poświęcono relacji rodzaju akcji i grup leksykalno-semantycznych.

W swoich rozważaniach na temat rodzajów akcji w trzech językach południowosłowiańskich Autor słusznie przyjmuje, że rodzaj akcji (czynności) jest konkretną modyfikacją, która przejawia się jako określona zmiana znaczeniowa. Udowadnia ponadto, że każda w zasadzie modyfikacja rzadko występuje w postaci „czystej”, a raczej jako wieloskładnikowa kombinacja, pewnego rodzaju „stop” znaczeniowy.

Należy podkreślić, że o niewątpliwej wartości opracowania stanowi korpus zgromadzonych przykładów czasowników serbskich, chorwackich i bośniackich, którego podstawową część stanowią teksty z paralelnego korpusu „Gralis” (<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>) stworzonego dla badania języków słowiańskich (przede wszystkim południowosłowiańskich). Materiał dodatkowy został zaczerpnięty z serbskich i chorwackich korpusów jednojęzycznych (do tej pory brak jest korpusu bośniackiego). Dokumentacja ta może być w przyszłości potraktowana jako punkt wyjścia do innych obserwacji w zakresie tej specyficznej części mowy, jaką jest czasownik słowiański. Jako podstawowe źródło eksplikacji wykorzystano dwujęzyczne słowniki serbsko-rosyjski i chorwacko-rosyjski (na razie brak jest odpowiedniego słownika dla języka bośniackiego).

Na tle ogólnej kompletności i poprawności metodologicznej pewien niedosyt może budzić następujący moment. Otóż we „Wstępie” (str. 5) Autor pisze, że szczególna uwaga podczas analizy

została zwrócona na współzależność rodzajów akcji i grup leksykalno-semantycznych („особое внимание в анализе уделено соотношению способов глагольного действия и лексико-семантических групп”). Kwestia ta została właściwie tylko zasygnalizowana we wspomnianym miejscu i jako taka – mimo implicytnej obecności w części materiałowej – nie znajduje jednoznacznego rozwinięcia. I w związku nasuwa się następująca sugestia metodologiczna.

Wydaje się, że należałoby zdefiniować przy pierwszej okazji termin „grupa leksykalno-semantyczna” (czy też: „funkcjonalno-semantyczna klasa wyrazów”). Skądinąd wiadomo, że pod pojęciem grupy leksykalno-semantycznej zazwyczaj rozumie się jednorodną semantycznie grupę wyrazów wewnątrz określonej części mowy, która uczestniczy w wyrażeniu danej kategorii leksykalno-semantycznej (w tym wypadku rodzaju akcji, czynności), charakteryzując się zdolnością do użycia lub brakiem takiej zdolności w określonych kontekstach przy określonych warunkach, a także zdolnością łączenia się lub brakiem takiej zdolności z określonymi klasami innej części mowy. Jest zatem częścią składową większych i bardziej ogólnych jednostek – kategorii funkcjonalno-semantycznych. Klasa taka może być ustalona wyłącznie dla danej kategorii semantycznej na podstawie wspólnoty leksykalno-znaczeniowej tworzących ją wyrazów (zob. choćby: М.В. Всеволодова, *Способы выражения временных отношений в современном русском языке*, Изд-во Моск. ун-та, 1975, str. 28-29). [Wprawdzie przytoczona definicja została sformułowana dla opisu kategorii innych niż w danym opracowaniu, lecz wydaje się, że po pewnym zmodyfikowaniu z powodzeniem może być wykorzystana w niniejszej publikacji].

A zatem tak rozumiana grupa leksykalno-semantyczna (klasa wyrazów) może być porównana do skrupulatnie wyodrębnionych przez Autora konkretnych grup czasowników w ramach wyróżnionych kategorii (typów) czynności. Zob. m.in. klasyfikację grup czasowników przekazujących ponadnormatywny (сверхнормативный) rodzaj akcji (str. 44), inchoatywny (начинательный) rodzaj akcji (np. str. 51), finitywny (финитивный) sposób akcji (str. 65) czy semelfaktywny (семельфактивный) sposób akcji (str. 91) itd.

Może szkoda też, że Autor w „Literaturze” nie wyszedł poza krąg prac dotyczących języka serbsko-chorwackiego (serbskiego i chorwackiego).

Recenzowaną książkę należy ocenić wysoko. Wnosi ona bowiem istotny wkład w ciągle jeszcze otwartą sferę badań nad czasownikiem słowiańskim, a zwłaszcza nad rodzajem akcji (czynności) nazywanej przez czasownik. Praca stanowi znaczący fragment opisu danej problematyki i może być podstawą do dalszych, bardziej szczegółowych i wielopłaszczyznowych, obserwacji zarówno o charakterze konfrontatywnym (w zakresie języków słowiańskich), jak i typologicznym.

Czesław Lachur (Opole, Polska)

Available 1 September 2013.

РЕЧЕННЯ І ТЕКСТ У ТЕМА-РЕМАТИЧНОМУ ПРЕДСТАВЛЕННІ

Рец. на монографію :

Вінтонів, М.О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : монографія : [відп. ред. А. П. Загнітка] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

Дослідження універсальних мовних категорій постає одним із найважливіших завдань лінгвістики, яке вимагає комплексного опрацювання з проекцією на філософські, когнітивні, національно-психологічні засади. Роботи сучасних мовознавців (І. Вихованця, М. Всеволодової, А. Загнітка, Г. Золотової, Н. Гуйванюк, Т. Янко та ін.) засвідчують актуальність вивчення категорій комунікативного синтаксису, репрезентованих широким набором різнорівневих мовних засобів, необхідність висвітлення їхньої ролі в реченні й тексті. Прагматична специфіка та контекстуальна детермінованість тема-рема-тичних